

Introduksjon

Av Kjersti Ericsson, professor em., Institutt for kriminologi og retts sosiologi, Universitetet i Oslo
Sverre Flaatten, førsteamanuensis, Politihøgskolen i Oslo

Våren 2017 arrangerte nettverket *Crime, Criminal Law, Criminology and History* (CCCH) seminaret «Penal welfarism – myths and realities». I to dager, og med ulike historiske perspektiver, utforsket deltagere fra Sverige, Norge, Danmark og Finland nordiske velferdsstaters straff og kontroll. Vertsinstitusjonen for seminaret var Oñati International Institute for the Sociology of Law i Baskerland, Spania. Oñatis institutt for retts sosiologi er et internasjonalt institutt der det legges til rette for seminarer, og der dørene er åpne for tilreisende retts sosiologiske forskere fra hele verden. Arrangementet fikk økonomisk støtte fra Nordisk samarbeidsråd for kriminologi, noe vi takker for.

Historiske perspektiver kan gi nye innsikter ved at kontekster endres og utvides, nye årsakssammenhenger avdekkes, og mer generelle mekanismer etableres, mekanismer som kan anvendes til forstå vår egen tid. Blant de bøker som har hatt en slik funksjon i nyere tid er David Garland's bok fra 2001 *The Culture of Control*. Denne bokas analyser var seminarets felles utgangspunkt. I *The Culture of Control* postulerer Garland en paradigmatisk endring i den strafferettslige kulturen i Vesten fra 1970-tallet og framover. Mens tiårene etter 2. verdenskrig var preget av en optimistisk tro på rehabilitering, behandling og individualprevensjon (som Garland kaller penal welfarism), har det ideologiske klimaet endret seg til å vektlegge straffende sanksjoner, ofte av den harde sorten. Fængselspopulasjonen økte, både i USA og i de fleste europeiske land.

I følge Garland var det rehabiliterende idealet «det hegemoniske, organiserende prinsippet, den intellektuelle rammen og verdssystemet» for dem som praktiserte «penal welfarism». Fra midten av 1970-tallet ble imidlertid denne tenkningen og praksisen utsatt for hard kritikk. En hovedanklage var at manglende forholdsmessighet mellom (av og til lite alvorlige) lovbrudd på den ene sida og lange påstått rehabiliterende og behandlende institusjonsopphold førte til brudd på viktige rettferdighetsprinsipper. Denne stormen av kritikk underminerte penal welfarism's troverdighet og prestisje, og beredte grunnen for en transformasjon av feltet for kriminalitetskontroll og strafferett. Blant de definerende trekkene til det nye straffeparadigmet nevner Garland det rehabiliterende idealets dalende

innflytelse, en renessanse for straffende sanksjoner og «ekspressiv» strafferett, offerets økende betydning, omsorg for gjerningspersonens rettigheter og velferd blir oppfattet som en nedvurdering av offerets lidelser. I tillegg kommer vekt på beskyttelse av allmenheten, politisering og den nye populismen (Garland 2001, s. 8-13).

Til grunn for kritikken av rehabiliteringen lå generelle samfunnsendringer. Penal welfarism markerte et høydepunkt i troen på at samfunnsutvikling kunne styres gjennom vitenskapen og fornuften. For Garland var penal welfarism hybrid; ingeniørkunsten undervurderer følelsenes betydning for mennesket, og da økonomien strammet seg til utover 70-tallet, og en opplevelse av forfall og usikkerhet fikk feste, sprakk den gamle ideologien knyttet til Penal welfarism.

Det var et verdensbilde som sprakk.

Hva er relevansen av Garland i dag, og for Norden? Kan en lignende utvikling finnes her? Har et lignende mentalitetsskifte funnet sted?

Garlands framstilling er i hovedsak basert på situasjonen i Storbritannia og USA. Innen komparativ velferdsforskning er det veletablert at velferdsstatene i Europa skiller seg fra hverandre, og at Nordens velferdsstater utgjør en av modellene.

Innen straffens geografi portretteres ofte Norden som noe eksepsjonelt, særmerket av å være et mildt strafferegime (Pratt 2007, Ugelvik & Dullum 2012). Dette milde strafferegimet tilskrives samtidig en mørkere side, uttrykt gjennom paternalisme, konformitetspress og utstøting (jf. for eksempel Ugelvik 2012, Barker 2013, Johansen 2015). Kritikkk av den nordiske straffemodellen er imidlertid ikke nytt. Karakteristisk for mange kriminologer og rettsosologer fra 60-tallet og framover var en radikal kritikkk av straffen, og da spesielt særreaksjoner kjennetegnet av behandlingstanker og oppdragelse. I Norge var for eksempel en ledende abolisjonist som Thomas Mathiesen sentral i kampen for å få nedlagt Arbeidsskolen for unge lovbytere og seinere Ungdomsfengslet. I 70-talls-radikalerne øyne sto særreaksjonenes behandling fram som langt mer undertrykkende enn vanlige fengsler.

Det som skiller 70-talls-kritikken og dagens kritikkk er således ikke kritikken av velferdsstaten, skillet ligger i makt- og samfunnsforståelsen. Dagens kritikker av straffen tenderer mot å problematisere velferdsstatens ideal om likhet innenfor nasjonalstatens rammer, samtidig som de løfter fram og fremmer individuelle rettigheter. Likhetskritikken og rettighetsargumentasjonen skiller kritikken fra 70-tallets samfunnskritikk med sin vektlegging av sosial ulikhet, klasseforskjeller og filleproletariatets lodd i samfunnet. Resultatet er i dag en mer liberalt orientert kritikkk av straffen med enkeltindividet i fokus. Det er også trekk som tyder på at

en i dag ser utviklingen av et mindre negativt straffesyn. Rettighetspråket er i denne utviklingshistorien interessant. Rettigheter som kritikkform ble bl.a. båret frem av fangebevegelsen og den feministiske bevegelse. Sistnevnte argumenterte innen straffens område for offerets rettigheter. Både fangebevegelsen og den feministiske bevegelse har radikale røtter, men rettigheter forutsetter et mer positivt rettssyn enn det en finner i den tradisjonelle radikale kritikken av straffen. Radikale straffekritikere var således blant pionerene i utviklingen av den nye formen for kritikk ved at de tok i bruk det nye rettighetspråket, et språk som bar i seg kimen til en annen makt- og samfunnsforståelse. Men selv om dagens kritikk har endret valør, er det likevel rimelig å hevde at kriminologien og rettssosiologien i Norden hele tiden har representert en kritisk følgesvenn til velferdsstatens strafferettsregime.

I dette nummeret presenteres et knippe artikler med utspring i konferansen i Oñati. Disse artiklene historiserer ulike sider ved velferdsstatens strafferegimer. Kan nye forsøk på historiseringer gi noe nytt til alt som er skrevet? Vi tror det, og med dette nummeret håper vi å gi et lite bidrag. Siden konferansespråket i Oñati var engelsk, er også noen av artiklene i dette nummeret på engelsk.

Henrik Tham og Robert Andersson tar for seg Garlands politiske analyse, der en høyredreining presenteres som en del av forklaring på straffeskjerpelser og en økt fangepopulasjon. Henrik Tham argumenterer langs Garlands linjer om at det har skjedd en høyredreining i svensk kriminalpolitikk. Denne nye kriminalpolitikken, hevder Tham, er ikke vitenskapelig fundert, men skyldes at følelser og symbolpolitikk har fått større plass, og dratt svensk kriminalpolitikk i repressiv retning. Tham deler slik Garlands overordnede bilde. Han setter imidlertid et stort spørsmålstegn ved den oppfatningen at endringene kommer nedenfra, som «folkekraft». I følge Thams analyse handler det om toppstyrte prosesser. Robert Andersson derimot deler ikke Thams syn på kriminalpolitikken. I følge Andersson har velferdsstatens kriminalpolitikk alltid bestått av to prosjekter. På den ene siden en klasseanalyse bygd rundt ideen om sosial likhet som et ønskelig mål, og der kriminalpolitikken var en del av denne tradisjonen. På den andre siden en rettighetssentret og paternalistisk strafferett siktet inn mot oppdragelse av borgeren.

Roddy Nilsson analyserer den svenske foreningen for kriminalreform og fangene sjøl – en viktig aktør i 1970-tallets kritikk av det rådende regimet. Nilsson beskriver hvordan bevegelsen vokste fram, og de hendelser som etter hvert førte til at foreningen mistet innflytelse.

Carina Gallo og Mimi E. Kim tar for seg framveksten av kompensasjon til ofrene for lovbrudd i Sverige og USA. Garland presenterer offeret og offerbevegelser som en drivkraft for 70-tallets paradigmeskifte innen kriminapolitikken. Gallo

og Kim viser i sin artikkel at motivene var ulike i USA og Sverige. Gjennom komparativ analyse viser forfatterne hvordan den amerikanske modellen orienterte seg mot det mer straffende, men den svenske modellen var i utgangspunktet sammenvevd med en integrerende velferdsstatlig tankegang.

Hilde Dahl tar oss tilbake til en relativt tidlig hybrid, nemlig Norges første spesialinstitusjon for lovbrutere som ble ansett som farlige sinnssyke. Hun viser hvordan sikkerhetspsykiatrien vokste fram rundt det 1900-århundreskifte i skjæringspunktet mellom behandling og beskyttelse av samfunnet.

Paula Wahlgren ser på hvordan samarbeid mellom ulike institusjoner er et kjennetegn ved svensk kriminalpolitikk. Hun viser hvordan skolen flettes inn i en kriminalitetsforebyggende tankegang. Wahlgren argumenterer for at det ikke er skjedd et brudd i svensk kriminalpolitikk, snarere har fokuset på ungdomslovbrudd og forebygging kjennetegnet kriminalpolitikken hele etterkrigstiden.

Nicolay B. Johansen vektlegger, som Wahlgren, institusjonelt samarbeid. Johansen tar utgangspunkt i kontrollen med irregulære immigranter og viser hvordan en rekke ulike kontrolltiltak krysser hverandre. Summen blir en form for traktpolitikk, der de illegale immigrantene styres mot å forlate landet.

Kriminalpolitikken og strafferettssystemet på den ene siden og velferdsstaten, fordelings- og sosialpolitikken på den andre er to ulike systemer med hver sin særegne dynamikk og sine utviklingstrekk. Men de utgjør også en helhet i kontroll og styring av samfunnsmedlemmenes atferd, og må derfor studeres og analyseres i sammenheng. Artikkelen i dette nummeret viser fruktbarheten i et slikt helhetlig perspektiv.

Litteratur

- Barker, Vanessa (2013): «Nordic Exceptionalism Revisited: Explaining the Paradox of a Janus-Faced Penal Regime», i *Theoretical Criminology* (17), 1: 3-23
- Garland, David (2001) *The Culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society*. Oxford University Press: Oxford.
- Johansen, Nicolay (2015): *Det nyliberale janusansikt: Straff i frihetens tid*, Oslo: Novus.
- Pratt, John (2008): «Scandinavian Exceptionalism in an Era of Penal Excess: Part I: The Nature and Roots of Scandinavian Exceptionalism», *The British Journal of Criminology* (48), 2.
- Ugelvik, Thomas (2012). «The dark side of a culture of equality: Reimagining communities in a Norwegian remand prison», Thomas Ugelvik & Jane Dullum (red.), *Penal Exceptionalism?: Nordic prison policy and practice*. Routledge: London.
- Ugelvik, Thomas & Jane Dullum (2012) *Penal exceptionalism? Nordic Prison Policy and Practice*. Routledge: London.